

BANGHA IMRE

Indiai napló 2011–2012¹

Vadódará, 2011. február 24.

Egyre gyakrabban nézem Indiát olyan szemmel, hogy családotul vajon eljöhetnék-e ide. Lehetne-e a gyerekek egészségéhez megfelelő körülményeket biztosítani? Találna-e Mónika és a gyerekek értékes tevékenységet, és emellett nekem is hasznos volna-e szakmailag? Még Allahábádban talákoztam egy angol-indiai házaspárral, Johnnal és Tanvíval, akik két éves gyerekükkel, Szamírral Indiában töltenek egy fél évet. John hindit, Tanví urdút tanulni járt hozzám Angliában. Aztán Johnnal az apás játszóházban is összefutottam. Most elmondja, hogy mivel munkahelelyén nem adtak neki fél év fizetetlen szabadságot, felmondott. Informatikusként remélhetőleg könnyen talál majd új állást.

A család Allahábádban Tanví szüleinél lakik egy hatalmas kertes házban. Dajka, sofőr és kertész, és talán még más szolgál is dolgozik náluk, és a most már hindiül beszélő Szamír a szolgálak kedvence. Ennek ellenére mégsem érzik sikeresnek az indiai félévet, mert Szamírt nem sikerült bölcsődébe adniuk. Indiában az oktatás teljesítményorientált. Még a drágább óvodákban és bölcsődékben is angolt, ábécét és memoritert tanítanak egészen kis gyermekeknek. Ha elkalandozik a figyelmük, a segítők a tanárok felé fordítják a fejüket. Kis helyre vannak összezsúfolva, és alig játszanak. Az óvónők nagy része szakképzetlen. Tanvíék még a milliós nagyvárosban sem találtak megfelelő bölcsődét, és úgy döntöttek, hogy nem adják óvodába a gyereket. Ezzel viszont nekik sincs együtt kihasználható szabad délelőttjük. A bölcsődehiány mögött talán az áll, hogy Indiában az előkelő családok inkább alkalmaznak dajkát, *áját*, és nincs szükségük bölcsődére.

Közös barátunknak, Asvinnak Szamírral egyidős kislánya van Delhiben: Iláhi. Hozzájuk is több szolgál jár, de nekik nincs kertes házuk. Iláhi mégis szerencsésebb, mert jó bölcsődét találtak neki a közeli Arvind Ásramban. Itt egész nap játszanak és énekelnek. Mindkét család Angliából költözött ide, és a gyerekükkel az anya nyelven, hindiül beszélnek.

Allahábádban indulásom előtt meglátogatom az egyik vezető indiai angol költőt, Arvind Krisna Malhotrát, aki az Allahábádi Egyetem tanára. Nagyon rossz véleménye van az egyetemről, amely szerinte főiskola színvonalú, mert egy rossz adminisztrációs döntés miatt nincs benne mesteri és doktori képzés. Indiában az oktatás nyelve angol, de az egyetemre bekerülő diákok itt nem tudnak jól angolul, és ugyanúgy, mint Sántinikétanban, az angol oktatás kiegészül a helyi nyelvű magyarázatokkal. Ráadásul brit és amerikai angol irodalmat kell tanítaniuk, amihez

¹ Első megjelenés: <http://gangetica.blogspot.hu>

a diákoknak alig van köze. Pedig a posztkoloniális irodalom sokkal inkább róluk szól. Egyetemi háttérének minden vidékisége ellenére Arvind majdnem az Oxfordi Egyetem költészettanára lett.

Vadódará

Vadódarából egyik nap házigazdáim kirándulni visznek a nyolcvanöt kilométerre levő Narmadá-erőműhöz. A Narmadá India egyik legszentebb folyója, melyet sok zarándok ugyanúgy körüljár, mint a templomokat és más szent helyeket szokták. A torkolattól felgyalogolnak a forrásig, majd a másik oldalon visszajönnek. Az utóbbi évtizedekben azonban a gátról híresült el a folyó, ugyanis számos falut elárasztottak vízzel. Emberjogi harcosok hívták fel rá a figyelmet, hogy az elárasztott falvak többségében nagyon szegény lakóit külvárosi bádogviskókban helyezték el, és megfosztották őket hagyományos megélhetésüktől. Tervezik, hogy még tíz méterrel megemelik a víz szintjét, de a gát-ügyben érintett két állam nem tudott megállapodni az elárasztandó falvak lakóinak elhelyezéséről. A falvak jó része Madhja Pradésben van, a gát viszont Gudzsarátban. Minden vita és rossz hír ellenére az indiaiak ma már kirándulni járnak a krokodiloktól nyüzsgő, gát körüli tavakhoz. Én is szeretnék krokodilt fényképezni, de elmondják, hogy ebben az évszakban nem nagyon jönnek ki a partra. Ennek ellenére többször is végigpásztázom a krokodilszínű partot. Végül a krokodilveszélyre figyelmeztető táblát fényképezem le.

1. kép. Főttkukorica-árus anyuka standja a Narmadá-gátnál. A gyermekfelvigyázás Indiában spontánabb, mint Nyugaton

2. kép. A meleg évszakban a Narmadá mellékfolyóiban is megfogyatkozik a víz

Házigazdámékkal szemben a járdaszigeten éjszakára kis tábor alakul ki a közeli építkezésen dolgozó, családjaikkal ideköltözött segédmunkásokból. Sokáig nem tudom, hogy ki ez a sok rosszul öltözött hajléktalan. Házigazdámék is kényelmetlennek érezhetik, mert maguktól mondják el, hogy nem hajléktalanok. Esténként kis tüzek mellett itt főznek, dolgukat a járdasziget bozótosában végzik. Egy család egy magasfeszültségű villanypóznára kötött függőágyban ringat egy csecsemőt.

A Vadódarái Egyetemen is tartok előadást. Ezúttal nem Tagoréról, hanem hindi irodalomtörténeti kutatásaimról. Mivel vizsgaidőszak van, kevés diák jön el, de a tanárok közül sokan vannak ott. Arról beszélnek, hogy nem létezik a mintegy nyolcvan éve tanított és megkérdőjelezetlen irodalomtörténeti korszakolás által óhindi kornak nevezett korszak, mivel az oda besorolt művek mind későbbiek, és egyrészt az indiai függetlenségi mozgalom nemzeti szellemű történetírása, másrészt a testvérvelvvel, az urdúval való rivalizálás tolta ki az államnyelv történetét majd fél-ezer évvel korábbra. Mindenekelőtt arról kell meggyőzőnöm a hallgatóságot, hogy az India-szerte tanított korszakolás egy bizonyos kor terméke, és egyáltalán nem általános érvényű. Van, aki hitetlenkedik, de a bemutatott érvek aztán meggyőzik a kétkedőket.

Átsétálunk az egyetemi kupola alatt. Megtudom, hogy ez Ázsia második legnagyobb kupolája. A tanárokkal beszélgetek. Lesújtó az egyetemi színvonal. Elmondják, hogy a mesteri kurzuson a hindi szakos diákoktól egy évben négy regény elolvasását követelik meg. Kétköteteset, vagy éppen nehezebb nyelven írottat már

nem tehetnek fel az olvasmánylistára. Nálunk a középiskolában több az irodalmi kötelező olvasmány.

Több száz diák tanul hindi szakon, és az egyetem többi hallgatójának is kötelező tárgy egy ideig a hindi. A tanárok leterheltek a sok tanítástól és vizsgáztatástól. Az egyik adjunktus mintegy védekezve jegyzi meg, hogy nincs idejük kutatni.

Az utolsó napon Dzsajéssel megnézem a Laksmivilász palotát, a város mahárádzsáinak lakhelyét, mely megépültekor India legnagyobb lakóházának számított. Most is benne lakik a család, és csak az alsó szint látogatható. A kiállítás az uralkodók kultúrapártolását hangsúlyozza. A vadódarái mahárádzsák voltak az első indiai uralkodók, akik bevezették az általános tankötelezettséget a 20. század elején. Ők indították útjára a helyi zenei fesztivált, és állították fel az egyetemet. A jelenlegi mahárádza klasszikus énekes, és indiai turbánokból és fejviseletekből doktorál. Ezen jól szórakozom. Mi szüksége van erre a mahárádzsának? – Persze az egykori uralkodók családjai tele vannak különbségekkel. Az viszont szomorú, hogy a nagyobb uralkodócsaládok mind pereskednek maguk között. Általában a testvérek vitatják az örökséget. Ezt onnét tudom, mert egyes kéziratgyűjtemények pontosan ilyen örökségek részeit képezik, és a pereskedések miatt hozzáférhetetlenek.

3. kép. Hagyományos, fedett kútépület a Laksmivilász palota mellett Vadódarában

Házigazdámékkal átellenben, a sikátor túloldalán iskola van. A szobámba reggel behallatszik a gyerekek recitálása. A védikus Gájatrí-mantrát imádkozzák. Aztán

délután, a tanítás végén iskolabusz helyett riksák viszik haza őket. Egy-egy kétszemélyes riksába vagy tíz-tizenöt gyermeket besúfolnak.

Ezen az utamon éjszakánként elég sok gondot okoznak a szúnyogok. Sajnos a legtöbb helyen nincs már ott a régen megszokott baldachinszerű szúnyogháló az ágy felett. Az ablakokat szúnyoghálózzák inkább, de valahogy mindig beszökik néhány vérszívó. Olyan erős a csípésük, hogy felébred rá az ember, és egy idő után már a zümmögés is annyira éberré tesz, hogy nem tudok elaludni. Mikor közel jön a szúnyog, a hang után próbálok lecsapni, és egy idő után sikerül is. A továbbiakat elkerülendő úgy betakaródzom éjjelre, hogy csak az orromnál hagyok kis rést a levegőnek.

Abmadábád, 2011. február 26.

Buszozás az autópályán. Hindi feliratok, bougainvillea-virágok.

Kis riksás keresgélés után sikerül megtalálnom a Gudzsarát Vidjászabhát az Ásram Roadon egy College udvarán. Délelőtt tízkor már ott is vagyok, hogy minél jobban kihasználhassam az időt. Az udvaron a diákok nézik, hogy mit keres itt ez az idegen a nagy csomagjával. Kiderül, hogy a Vidjászabhá csak tizenegykor nyit. A könyvtáros beenged a könyvtárba, ahol gudzsaráti novellákat olvasok a magammal hozott könyvből. Tizenegykor átmegyek a Vidjászabhába, de akkor is csak egy söprögető embert találok ott. Amint az más helyeken szokás, az igazgatóval akarok beszélni, hogy engedélyt kérjek a kéziratok megnézésére és lefényképezésére. Egy alkalmazott azt mondja, hogy az igazgató majd tizenkettő után jön be, egy másik pedig azt, hogy csak hétfőn, mert szabadságon van. Majdnem el is megyek, de aztán megkérem az egyik alkalmazottat, hogy hadd üljek a könyvtárban tizenkettőig, hátha mégis az elsőnek volt igaza. Tizenkettőkor odajön hozzám az az alkalmazott, aki szerint a jövő héten jön az igazgató, és megkérdi, hogy pontosan mit akarok. Mikor elmondom, hogy néhány kéziratos könyvet szeretnék megnézni, kéri a katalógusszámokat. A keresett hét Álám-könyvből hármát fel is lel a katalógusban, sőt még egy negyediket is talál, ami viszont nem szerepelt az én listámon. A kihozott könyvekből látom, hogy Álám versei régen egészen másképp forogtak közkézen, mint az a nyolcvan éve publikált kötetből kiderül. Nem tematikusan voltak elrendezve, hanem talán a perzsa dívánok hatására ábécérendben. Ez új felfedezés, de könnyen megérthető, hiszen Álámot muszlim származású hindi költőnek tartják. Az irattáros minden további nélkül megengedi, hogy lefényképezem a kért köteteket. Ha egyszer sikerül befejeznem eddigi kutatásaimat, majd szeretnék a 17. századi Álám költészetével is foglalkozni. Ehhez gyűjtöm most a kézirat-másolatokat. Egy óra alatt végzek a fényképezéssel, és ebédre már odaérek újabb szállásomra, a górahpurai származású Sukla családdhoz.

Este házigazdám, Sukladzsi elvisz a gazdag Szvámínarájana vallási közösséghez tartozó Aksardhám ásram víz és fény showjára. A halál birodalmába alászálló Nácsikétasz modernizált upanisadi történetét látjuk benne. A bemutató színjátás,

szökőkutak vizére kivetített filmbetétek, színes fény- és vízsugarak, levegőbe szökő lángnyelvek és erős hangeffektusok keverékéből áll. A rajzfilmfigura ogreszerű ördögök hoznak bele egy kis tréfát is. A több száz néző nagy része gyerek, de Szunildzsí elmondja, hogy üzletfeleit is elhozza néha a bemutatóra. Az előadás elején külön köszöntik a közönség soraiban az indiai krikett-világbajnokságon résztvevő mozambiki válogatottat. Egyes látványos effektusokat tapsvihar és felhördülés fogad. A történet erősen modernizált. Az upanisadok egyik legnagyobb tanítómesetere, Uddálaka Áruni például ideges, értetlen jógiként szerepel benne.

Igazából Sukladzsí apjával, Rámdévdzsíval szeretnék dolgozni, mert ő azon kevesek egyike, aki még segíthet az óhindi szövegek megértésében. Szinte a teljes első nap elment a kötelező aksardhái kirándulással. Útközben Rámdévdzsí újra meg újra a szervezett vallásosság ellen beszél. A fia szótlanul vezet. Odaérve Rámdévdzsí el is mondja, hogy neki nem fog tetszeni a program, és csak időpocsékolás lesz. Hazafele aztán igyekszem más irányba terelni a beszélgetést.

Rámdévdzsí nem Ahmadábádban lakik, hanem a Górákhnáth jógiról elnevezett Górákhpurban. Bár Górákhpur Uttar Pradésben fekszik, mégis a nagyobbbrészt Bihárban beszélt bhódzspuri nyelvjárást használnak benne. Rámdévdzsí is inkább a bihári politika iránt érdeklődik. Elmondja, hogy a bihári vadnyugati anarchiát megfélemező és most újraválasztott főminiszter, Nítís Kumár nem zsarolható. Csak egy mérnök fia van. Lóhijádzsí köréhez tartozik, mint a nemrég elhunyt Kisan Patnájak, a kalkuttai Asókdzsí, és maga Sukladzsí is. Néha Asókdzsít is felhívja telefonon.

Mikor három éve itt voltam, két-három napon át folyamatosan értelmeztük a szövegeket, de most lassan megy a szövegolvasás, mert állandóan közbejön valami, vagy mi magunk kalandozunk el. Egy Bádzsíd-művön azért sikerül fél nap alatt átírni magunkat. Bár a régi irodalom nyelvhasználatához páratlanul jó érzéke van, Rámdévdzsí nem különösebben szereti a vallásos költészetet.

Rámdévdzsí *Grámdévatá* című novellája a falusi bráhmanák, és a pancsáját nevű vezetéstestület képmutatásáról Asókdzsíék politikai folyóiratában jelent meg először 1974-ben. A következő évben a híresebb irodalmi lap, a *Szaraszvatí* is elkérte másodközlésre. A szükségállapot bevezetése után néhány héttel jelent meg, és addigra már cenzúrázva volt, kihúzott fekete sorokkal. Később Rámdévdzsí hozzáfűzött még két történetet, és regénnyé alakította át. A vidéki társadalom apró hatalmi harcainak megrajzolása és a karakterek nyelvjárási beszéde a hindi *vidéki regény* műfajához köti. A bhódzspuri nyelvjárást én is nehezen értem, de a novellából így is megérezem a falusi világot átjáró feszültségeket. Rámdévdzsí később az egész regényt átírta bhódzspuriul, és 1995-ben tizenegy folytatásban, majd külön kötetben is megjelentette. A regény manapság a bhódzspuri irodalom egyik legismertebb regénye, és tananyag néhány egyetem bhódzspuri irodalmi kurzusán.

Dzsajpur, 2011. február 27.

Reggel még Ahmadábádban voltam misén. Az öt indiai vasárnapom mindegyike máshol ért: Kalkutta, Sántinikétan, Allahábád, Kalkutta, Vadódará és Ahmadábád. Voltam hindi-bengáli, szantál, hindi és gudzsaráti misén. Az angol nyelvűeket a szintetizátoros nemzetközi melódiáikkal sikerült elkerülnöm. Bár tudok gudzsarátul, egy idő után elfáradok, és nem tudom követni a prédikációt. Annyit azonban megértek, hogy a „dzsarúri”, szükséges és a „dzsójjé”, kell közötti különbségről beszél a pap, és a végén még egy gudzsaráti verset is idéz. Látom, hogy a prédikáció megfogja a híveket. A meditatív énekeket szívesen követem és éneklek a gudzsaráti énekeskönyvből, a *Kírtanszágar*ból – különösen azután, hogy egy jól megtermett, erőshangú egyházi ül mellém a padra.

Daksá negyedórával előbb ért a repülőtérré Ahmadábádban, és a bejárat előtt a lépcsőn üdögélve várt. A közös kutatómunka néha feszültségekkel jár, néha lelassul, mégis a jó oldala, hogy valaki megtanít benne valamit. Ráadásul, a sok egyedüli utazás után most útitársam is van.

Mennyire rutinná vált a repülés! Egy órányi repülőút után már esti sötétben szállunk le a Szángánérben, Dzsajpur repülőterén. Én Szángánért az irodalomból ismerem. Egy ideig itt élt a 16-17. századi vallásalapító költő Dádú Dajál, és itt van egyik legfontosabb tanítványának, a szintén költő Szundardásznak is a síremléke.

Dzsajpurban régi szállodámba, a buszpályaudvar mögötti Kánticsandra Palotába jövünk. A repülőtéren előkelő fehér taxiba ülünk be, mert nincs más választásunk. Mikor megérkezünk, a taxis is elcsodálkozik, hogy hová kerültünk. Ő szívesen elvitt volna drágább szállodába, és valószínűleg ott valami baksist is kapott volna a két külföldi vendégért. Mikor mondom neki, hogy két-háromszáz rúpia itt egy szoba, akkor kifut a száján, hogy szerinte ez nem szálloda, hanem *dharmasálá*, azaz zarándokszállás. A szállodában viszont az előkelő taxin csodálkozhattak el, mert még úgy is, hogy én az alku előtt nem bújtam elő, és nem láthatták, hogy fehér ember is vendég lesz, viszonylag drágán, négyszáz rúpiáért akarnak kiadni egy-egy szobát. Daksá végül lealkudja a kettőt együtt hatszázötvenre. Mikor megjelenek, hallom, hogy egy másik érkező vendégnek kétszáz rúpiáért ajánlanak szobát. De gyanakvásunk mégis túlzott. Később véletlenül belepillantok a hatalmas nyilvántartó-könyvbe, és látom, hogy kétszáz és hatszáz rúpia között adnak ki szobákat.

A szálloda a dzsajpuri maharadzsa miniszterének, Kánticsandrának volt a lakhelye, és tipikus 19. századi egyemeletes palota, amelyet a villamosságon és a nyugati vécéken kívül alig modernizáltak. Hatalmas belső udvar, fél méter vastag falak, hagyományos áttört köves, csúcsíves szellőzőablakok az ajtó és a nagyablak felett.

A buszpályaudvar környékén ügynökök próbálják a maguk szállodájába vagy éttermébe becsalogatni a turistákat. Dzsajpur – Delhi és Ágrá után – India talán leglátogatottabb turistavárosa, és sok indiai hatalmas pénzeket remél a külföldiektől.

Delhi, 2011. március 2.

Törölték az Austrian Airlines bécsi járatát. Pedig hajnalban Mártyi várt volna a repülőtéren. Az ilyesmit az ember elsöre el sem akarja hinni. Ott áll a repülőtéren a csomagokkal mindenkitől elbúcsúzva. Újra meg újra a kijelzőre nézek, aztán megkeresem a légitársaság pultját. Mikor világos, hogy ezúttal nem jutok el Bécsbe, üzenetet küldök Mártinak. Hatalmas tömeg. Először szép sorban, de fél óra várakozás után szépen lassan teljes lesz a káosz. A pultnál vagy tíz pandzsábi fiatal veszedik egy öltönyös reptéri alkalmazottal. Mintha követelnék, hogy beszélhessenek valami főnökkel. Éjfél már rég elmúlt, fáj a szemem, nehéz írnom. Elkapott a fáradtság, és legszívesebben itt helyben elaludnék, úgy amint fejét a talicskára támasztva próbál egy turista előttem.

Egészében véve sikeres volt az utam. Nem tudtam ugyan minden tervezett dolgot megcsinálni, de sokat gyakorolhattam az idegenben alig használt nyelveket, a bengálit és a gudzsarátit. Fordításra előkészítettem számos Tagore-verset, kiadásra pedig még több bradzs-szöveget. Emellett lefényképeztem néhány értékes kéziratot. A legfontosabb közülük a rádzsasztháni murijá írású *Szvargáróban*. A munka mögött pedig ott vannak a találkozások, a barátságok. Rúhi és Asvin kedvessége és vendéglátása, Kata küzdelmei, Daksá kitartása, Szadzsál és Ahaná kultúrája, Rámdévdzsi és Kisórláldzsi irodalomszeretete, Asókdzsi önzetlensége, és mindegyikén túl Kowshik bácsi mosolya.

Végül a Qatari légitársaság járatára tesznek fel. Átszálláskor még az arab félszigetet is megjárom. Első osztályon utazom, és két óra késéssel meg is érkezek Szeredába.

*

Otopeni, Bukarest, 2012. július 23.

Most először írok repülőtéri internetes naplót. Bár sokáig szinte minden repülőtéri várakozásomba belefért a naplóírás, eddig soha nem volt nálam bekapcsolható gép.

Csak két napot voltam Csíkban, és nagyon szép volt a sok találkozással, és az elvégezhető munkával. Bár ma csak délután öt után indul a gépem, mégis a reggeli Coronával kellett elindulnom negyed nyolckor. A vonat épp eleget késett, hogy lemaradjak a 9.13-as brassói csatlakozásról. Mivel a következő bukaresti vonatot pedig törölték, busszal kellett továbbutaznom. A menetrend szerint óránként indulnak kisbuszok a brassói állomás mellől. A tíz órás busz 9.20-kor már tele volt, és a következőre is öten vártak már előttem. Belenyugodtam, hogy 11-kor indulok tovább, és kiszámoltam, hogy még ezzel is nyugodtan elérem a müncheni repülőt. Szerencsére az emberek sorba álltak, így nem zavart, hogy tíz órakor már vagy tizenöt fősre dagadt az induló kisbuszról lemaradt emberek tömege. Valaki megjegyezte mögöttem, hogy ez a mi Romániánk. Aztán tíz után pár perccel befutott a Marosvásárhely-Bukarest kisbusz, amire még felfért tíz ember. A harmincnyolc

lejes buszjegy legalább olyan drága, mint a legjobb expresszvonaté. Már a buszban ülve kérdeztem a sofőrt tört románsággal, hogy letesz-e Otopeniben a repülőtéren. Azt mondta, hogy tíz lejért igen. Elfogadtam, és megköszöntem neki. De aztán eszembe jutott, hogy akármilyen kis dolog is ez, de mégiscsak korrupció, amitől minden formájában irtózom.

A Brassó-Câmpina szakasz Románia egyik legszebb útja vonattal is, busszal is. Már az egykori határváros Predeal előtti szerpentinén émelegtem. A velem szemben ülő két asszony látta, hogy elfehéredtem, és kérdezték, hogy rosszul vagyok-e. Az utasok elláttak mindenféle tanáccsal, és leültettek menetirányba, a padok közé, ahol már addig is kucorgott egy férfi. Elmondták, hogy lélegezzek nagyokat, hunyjam be a szemem, meg nyomjam az ujjamat az orrom alá. Végül a Kárpátokból lefelé jövet, Sinaianál mégiscsak hánytam egyet a tízórais zacskómba. Közben egy cipőfűzővel felkötött arabkendős néni, aki már korábban is tanácsokat osztott, tartotta a vállamat. Mikor leértünk a hágóról, volt egy tízperces pihenő, ahol az utasok odajöttek hozzám, és váltottunk egy-egy mondatot. Ilyenkor sajnálom, hogy töröm a románt, mert nem tudtam lazán elbeszélgetni velük. A korábban a földön ülő férfi még előszedte azt a négy-öt magyar szót is, amit tudott. Egy fiatal hölgy angolul magyarázott. Végül annak szóltam, hogy bemegyek Bukarestbe, nem szállok le a repülőtérenél, hiszen lesz elég időm. Ezt megmondtam a sofőrnek is, aki mondta, hogy úgyszólván letesz, ne aggódjak. Az angolul tudó nő szerint eleve meg kellene állnia a busznak Otopeninél.

Ősz hajszálaim ellenére a rosszullétemmel és az erkölcsi skrupulusommal újra gyerekeknek érezhettem magam. De ez most nem zavart, sőt inkább könnyített rajtam.

Dzsajpur, 2012. július 28.

Délelőtt jegyet foglalok az állomáson további utazásaimra. Sajnos az utolsó napi vonatomra csak várólistás jegy van, pedig Delhibe akkor mindenképpen vissza kell érnem.

A királyi kéziratgyűjteményben a délelőtt elmegy annak kérvényezésével, hogy kaphassunk elektronikusan másolatot. Délután aztán elénk kerülnek a kéziratok könyvek is. Én Ánandghan variánsait próbálom begépelni a költő legrégebbi, itt őrzött kéziratok könyvéből. Lassan megy a munka. Három-négy nap kellene csak erre, és én vagy húsz kéziratot szeretnék még megvizsgálni. Fontos, hogy kapjunk másolatot. Amíg a kézirat előttünk van, a segédkönyvtáros és a hivataloszolga is ott ül velünk szemben, és figyel, hogy nem készítünk-e fényképet. Órákon át semmi mást nem csinálnak.

Este meglátogatom az idős Kalánáth Sásztrí professzort, a Rádzsaszhán Szanszkrit Akadémia volt elnökét. Vele tizenöt éve, Szalémábádban találkoztam, és ellátott néhány hasznos információval a doktori munkámhoz. Most tudom meg, hogy egy ideig ő volt a Bradzs Akadémia elnöke is. Minden hónap utolsó szom-

4. kép. Még ma is vannak túlszűfolt vonatok.

batján szanszkrit nyelvű irodalmi fórumot tart kollégáival. Ősei több száz éven át a maharadza udvari költői voltak, ám ő az utolsó irodalmár a családban, mivel fiai már a jövedelmezőbb mérnöki és számítástechnikai pályát választották. Apja, Mathuránáth Sásztrí is udvari költő volt, és fizetésként a királytól adózó földterületet kapott, aminek a jövedelméből élt. Az udvari költő kettős feladatot látott el. Ő volt a maharadza gyerekeinek tanára, és naponta le kellett adnia egy-egy új verset a könyvtárban, amit aztán a könyvtáros beírt egy könyvbe. Így keletkezett egy-egy költő versgyűjteménye, és ezért ritka a költő kézírásával készült könyv. Mivel a foglalkozás örökletes, és időnként új, jobb költőket is kineveztek, ezért az udvarban tíz-tizenöt költő is volt.

Dzsajpur, 2012. július 29.

Már tegnap este megnéztem, hogy reggel nyolckor lesz mise, és így nem volt gond odaérni. Bár Rádzsaszhán állam fővárosában vagyok, a modern katedrális jóval kisebb, mint az oxfordi plébániatemplomunk. Csak két mise van vasárnap, és az is angolul. Kevés erre fele a keresztény, legtöbbször dél-indiai bevándorló, akiknek nincs szükségük hindi misére. Noha sem a könnyű, vidám angol énekekkel sem a gyakran giccses dekorációval nem azonosulok, jó volt ránézni a falon egy hatalmas

Szent Ignác poszterre. Az eredeti kép a firenzei Jacopino del Conte alkotása a rendalapító halotti maszkja alapján, amely megjeleníti a szent karakterisztikus arcát, és mégis valami túlvilági örömet látni benne. Ennek az embernek teljes volt az élete.

Mivel a dzsajpuri kutatóutat összehangoltam new yorki kollégáméval, ezért egy szállodában szálltunk meg. Míg nekem a légkondicionált szoba luxus, számára a nedvességtől itt-ott feldagadt fal nem kielégítő. Ezért aztán, mikor megérkezik a svájci diáklány Nadia, átköltözik hozzá egy úszómedencés hotelbe. Már csak egy éjszakám van hátra, ezért nem megyek a megszokott olcsó Kánticsandra Palotába. Noha Oxfordban mindig könnyen megkapom az indiai utamra megpályázott pénzt, csak annyit kérek, amennyi a normális léthez szükséges. Általában jobban szeretek másodosztályon utazni, és nincs szükségem légkondicionálásra. Az indiaiak többségéhez képest még így is rendkívül gazdag vagyok, legalább azért akarok közösséget vállalni a szegényebbekkel, hogy nem költök luxusra.

Mise alatt megszólalt a mobiltelefonom. Szerencsére épp énekelünk, és így talán senkit nem zavartam meg. A szállodában reggeliztem, mikor ismét hívtak. Akkor látom csak a hat nem fogadott hívást ugyanarról az ismeretlen számról. Egy dzsaina vallásról szóló tudományos előadásra hívnak díszvendégnek. Azt mondják, hogy háromnegyed óra múlva ott kell lennem, de nem gond, mert küldenek kocsit. Az értem küldött kíséző néhány mondatban megpróbál rávenni, hogy legyen vegetáriánus. Kerek tizenegy órakor aztán meg is érkezek a Dzsaina Ifjúsági Központba, ahol egyből lefényképeznek, piros festékkel és rizzsel felkenik a homlokomat, és egy műanyag nyakláncot tesznek a nyakamba, majd bevezetnek az előadás helyszínére, ahol több száz ember ül egy hatalmas teremben felállított oltár körül, és a dzsaina szent Dzsambúszvámi imáját végzi. Az oltárban leghátul egy ezüstkorsó áll egy magas állványon. Előtte egy kisebb emelvényen több tucat méces, és nyolc tálon tizenhat könyv. Ezek a negyvenöt dzsaina szent könyvet reprezentálják, és nyomtatott formában is a kéziratos könyvek alakját utánozzák. Az oltárral szemben papírdiadémot viselő tucatnyi fehér ruhás szerzetes. A vőlegényi viseletet idéző papírdiadém bizonyára Dzsambúszvámi utal, aki a saját esküvői menetében annak láttára mondott le a világról, hogy levágják az állatot a lakomára. Az oltár bal felén énekesek és zenekar: hosszúkás *pakhavadzs*-dob, szintetizátor és klarinét. Az éneket egy okkersárga ruhás szerzetes vezeti, akit nem tudok hova tenni, hiszen ez nem a dzsainák, hanem a hinduk színe. Szemben a legnagyobb szerzetes, Vinajmuni ül, akinek képe ott díszleleg a falra kifüggesztett hatalmas poszteren is. Egy ismétlődő imánál az énekes kis kavicsokat dob egy táliba, hogy kövesse hol tart. Erre szükség is van, mert a szerzetesek se tudják számolni az imát. A terem jobb oldalán nők, bal oldalán férfiak ülnek. Azt hittem, hogy tudományos előadásra jövök, de egyáltalán nem bántam, hogy itt vagyok, hiszen soha nem vettem még részt dzsaina szertartáson. A zenekar nélkül énekel szanszkrit és prákrit nyelvű imák csodálatosak. A dzsaina alapima a prákrit nyelvű rövid *Namókára*, melyben az ember tiszteleg a próféták, a szentek, a tanítómesterek és a szerzetesek előtt.

Végül megkezdődik a tudományos előadás. Ezt elvileg Prémzsuman Dzsain, az udajpuri egyetem prákrittanára tartja, de valójában négy beszélő lesz: rajta kívül beszélni fog Dzsain felesége, az ülés elnöke és a díszvendég, azaz én is. Először is sorjában mindünk homlokát újra felkenik, műanyagfüzért akasztanak a nyakunkba, és a férfiak fejére turbánt tesznek, olyasfajta, amilyent az indiai esküvőkön szokott viselni az örömapa. Közben fényképezés és filmezés. Szerencsére nem nevetem el magam, mikor a fejemre húzzák a meglehetősen szűk turbánt. A díszítmények csak néhány másodpercig vannak rajtunk, mert ahogy visszaülünk, le is vesszük a nyakláncot és a turbánt.

Végül tudományos helyett inkább ismeretterjesztő előadásokat tartunk. Prémzsuman Dzsain a tanítómesterek, az *upádhjáják* feladatáról és fontosságáról beszél. A tudás fontosságát egy autószerelő esetével példázza, aki ötezer rúpiát kért el egy egyetlen kalapácsütéssel elvégzett munkáért. Nem a kalapácsütést kell megfizetni, hanem a tudást, hogy hova is kell ütni. Mivel megemlítettem a kézirat kutatás fontosságát, ezért az előadás végén többen jönnek hozzám, és elmondják, hogy merre találok még kéziratgyűjteményeket. Utána gazdag dzsaina vegetáriánus ebéd vár minket.

Délután két múzeumot is megnézek Allisonnal és Nadiával. A múzeumok kéziratgyűjteményei érdekelnek, de ha már itt vagyok, akkor a kiállítást is megnézem. A két múzeumot két egymással rivalizáló, jól kereső ékszerész testvér alapította. Az első, az S.C.R. Indológia Múzeum e szavakkal hirdeti magát: UNusual, UNbelievable, UNimaginable, azaz „különleges, hihetetlen, elképzelhetetlen”, és számos „leg”-gel dicsekedik. Például India legkisebb pénzerméjével, a legnagyobb mogul miniatúrával, a világ legnagyobb bélyegével, továbbá egy 180 millió éves kőülettel, egy rizsszemre felrajzolt India-térképpel, egy meteoritdarabbal, félre nyomott bankjegyekkel és egy 1143-ban papírra írt kézirat könyvvel. A hét-nyolc teremnyi anyag alig van feliratozva, és gyanítjuk, hogy számos réginek mondott dolog hamisítvány. A kézirat-katalógusnak nincs névmutatója, ezért mind a hat kötetet át kell böngészni. Az első és az utolsó két kötetet sikerül is átnéznem. A kiállított kéziratok között találok egy 18. századi *Kavitávalit*, a katalógusban pedig még egyet. A tárlatvezető igazgató Sarad Kánt Sarmá anyjától, aki a múzeum pénztárosa és elnöke, írásban kérvényezem, hogy adjanak elektronikus fényképet róluk. Holnap kapom meg a választ.

Bár másfél évtizede doktori hallgatóként már jártam az S. C. R. Múzeumban, a másikat jobban ismerem. Ennek igazgatója, az öreg Rám Kripálu Sarmá mintegy százezer kéziratot gyűjtött egybe, és sikerült is néhányat felhasználnom közülük. R. K. Sarmá múzeuma korábban a belvárosban volt, de a gyűjtemény kinőtte, és most egy hatalmas új épületbe költözteti a városon kívül, a turisták által látogatott ámbéri úton. Ezzel megelőzte unokaöccsét, S. K. Sarmát, aki jóval monumentálisabb múzeumot tervez ugyanarra az útra, de még csak egy épület készült el belőle. R. K. Sarmá új múzeumának falán ott lóg a régi múzeum mintegy száz kiemelkedő látogatójának fényképe Sarmá és fia társaságában. Allison és én is fent vagyunk a falon. A múzeum még nem nyílt meg, de a kiállítást nekünk, mint különleges ven-

dégeknek megmutatja az igazgató, akit egy útlezárás és a váratlan eső miatt megvárakoztattunk. Nagyon teszik, hogy mindkét múzeumban külön termet szenteltek a kéziratos könyveknek, hiszen több mint ezer éven át ezek voltak az indiai irodalom és tudomány legfőbb hordozói. Az igazgató örül, hogy mennyire értékeljük a gyűjteményét, és kéri, hogy a jövőben segítsük a munkáját. Az ő gyűjteményében valóban nagyon fontos kéziratok vannak. Itt van például a millenniumi Kabír-szövegkiadás legfontosabb forrásául szolgáló kora-17. századi könyv. Sarmá szerint van egy 1450-ből való modern hindi elemeket is tartalmazó kézírata. Szerintem ilyen korai modern hindi kézirat nem létezik. Gyanítom, hogy Sarmá példánya hamisítvány. Nem mutatja meg. Nincs is rá időnk.

Vrindávan, 2012. július 31.

Vrindávanba az éjszakai vonattal, majd iránytaxival jöttem. Már fél hatra a szállásomra értem, és így ismét alhattam egyet. A hangzatos nevű Bradzs Kultúra Kutatóintézet hívott meg, és ők rendezték a szállást is egy zarándokszálló-szerű helyen. Az igazgató családja is itt lakik. Egy hosszú, széles folyosóról nyílnak a szobák. Amint látják, hogy felébredtem, küldik is a teát és a reggelit a családi konyháról. Az igazgató felesége megkérdezi, hogy akarok-e bemenni a templomba. Mikor ő végez a reggeli istentisztelettel, átkísér az igazgatóhoz. Vrindávan konzervatív zarándokhely, és örülök neki, hogy egyedül is ki mer jönni egy nő idegen férfivel az utcára. A kutatóintézet vezetője, Laksmínárján Tivári olvasztottvaj-kereskedő, aki éremgyűjtőként kezdte a kutatómunkát. Mutatja is egy cikkét az egyik vezető indiai tudományos folyóiratban. A vrindávani pénzverde történetét írta meg. Ezernyi kéziratos könyv is van nála, és tudományos előadássorozatot szervez. Én is ennek keretében adok majd elő délután. Jó kapcsolatot ápol Dzsajés barátommal, aki szintén nagy kézirategyűjtő. Kiderül, hogy Dzsajés nemrég tette le a habilitációnak megfelelő D.Lit. fokozatot, és az intézet kis ünnepséget szervezett a köszöntésére. Tivári és Dzsajés intézetein kívül Vrindávanban van több kutatóintézet is. A legrégebbi a Vrindávan Kutatóintézet (VRI), amelyet a Londonban tanító, mintegy tizenöt éve elhunyt Rámdász Gupta szervezett. Az ő idejében az intézet mintegy harmincezer kéziratos könyvet gyűjtött össze, több ezret lefényképezett, számos publikációja jelent meg, és tudományos előadásokat szervezett. Vendégházában gyakran találkozottam külföldi tudósokkal, és a SOAS-VRI program keretében londoni diákok tölthettek Vrindávanban néhány hónapot, hogy jobban megismerjék a bradzs nyelvet és kultúrát. A kezdeti központi hely kicsinek bizonyult, és a kilencvenes években a város szélére költöztek. Hatalmas kertbe építették az imponáló épületet. Az alapító halála után azonban az intézet működése lassan lehanyatlott. A kéziratokat ugyan konzerválják, digitalizálják, és konzerválási kurzusokat szerveznek. Egyéb eredményeket azonban nem látni. Ráadásul a bengáli könyvtáros, Ghós halála után kimagasló irodalomértő ember sem dolgozik ott. A vendégházban az utób-

bi években inkább magasrangú zarándokokat vagy turistákat helyeznek el. Málvíj száhab, az intézet legutóbbi igazgatója frusztrálva távozott, és Tivárával létrehozott egy kisebb „ellenintézetet”. Én itt fogok most előadni.

Délután megérkezik Karéruából Dúbédzsi is, hoz néhány, a kutatásomhoz fontos kéziratot, és lefényképezteti velem az intézet Thákur-kéziratát. Az előadás nem a legjobban sikerül. Nem jó valláskritikát bevetni a kiközösített Ánandghannel kapcsolatban egy zarándokhelyen. Ketten is közbekiabálnak, de aztán normálisan végighallgatnak.

Beugrok volt tanárom, Góvind Sarmá családjához. Azért jöttem Vrindávanba, hogy velük találkozzam. Az előadás mellékes. Sarmádzsi halála után a gyerekek elkezdtek pereskedni. Én a húszéves lányunokát, Guddút féltem, hogy a sok családi kalamajka között taníttatás helyett nehogy férjhez adják. Sarmádzsi menyé van csak otthon, aki elmondja, hogy apósa után most nemrég meghalt a férje is. Guddú meszteri képzésen tanul, és órákat ad, hogy besegítsen a családi kasszába. Este a számítógépen megnézzük az utóbbi tíz évben itt készült képeket. A családtagok és a bérlők örülnek, ahogy felismerik egymást és régebbi önmagukat.

Reggel óta áramszünet van, ami engem nem igen zavar, hiszen nem nagyon használok ventilátort. Az intézetben és a szállásomon is van generátor. Mikor visszaérkezünk a szállásra Dúbédzsivel, ő a legtermészetesebb módon beköltözik a szobámba. Első meghökkenésem után megörülök neki, és éjszakába nyúlóan beszélgetünk a most már sötét szobában.

Elmeséli, hogy egy benáereszi templomi betörés során ellopták a templom egy kéziratot hindi Rámájanáját is, és a rendőrség őt is felkérte szakértőnek. Nem sokkal később, amikor a Rámájana bekerült a piacra, akkor felismerte, és ezáltal lefűlelték a tolvajokat. Az ügybe belekeveredett egy kedves barátja is. Mindez úgy megviselte Dúbédzst, hogy fontolóra vette, hogy most, élete végén, az indiai hagyománynak megfelelően szerzetesként elvonul a világtól. Arra gondolva azonban, hogy két kisunokájának szüksége van rá, mégsem költözött el egy zarándokhelyre.

Simlā, 2012. augusztus 4.

Konferencián vagyok a Himalájában. Szinte minden percünk foglalt. Az utolsó pillanatban betettek az egyik szekció vezetőjének, és öt előadást kell majd értékelnem. Eddig még csak az előadások felét tudtam átolvasni. Jack Hawley-val vagyok egy apartmanban. Jókat beszélgetek vele és másokkal is. Mivel ebben a sorozatban én szerveztem az előző konferenciát, állandóan köszönetet mondanak nekem.

Itt olyan az idő, mint Angliában. Még jó, hogy elhoztam a dzsekimet. Ezer-kétezer méter magas hegyek vannak körülöttünk, állandó a köd, így a szemközti hegyet is csak néha-néha látom. A konferencia a régi angol alkirályi, majd későbbi indiai elnöki palotában van, a város szélén. Őserdőszerű park veszi körül, és a lakhelyemig körülbelül húszpercnyi lejtős út vezet hatalmas himalájai fák és majmok között. Teg-

nap este kabócaconcertben, majmoktól övezve sétáltam haza. Azt mondják, hogy itt nem lopják el az ember szemüvegét a majmok. Néhány napja Vrindában ez komoly probléma volt, mert szemüveg nélkül kellett mindenféle rohagnom.

Daksával megbeszéltem, hogy ő is eljön meghallgatni a konferenciát. Két napja meg kellett volna érkeznie. Mivel itt nincs térerő, nem tudok neki telefonálni. Emailt küldtem tegnap, de még nem jött válasz. Hetedikén együtt kell majd továbbutaznunk Górákpurba.

Simlá, 2012. augusztus 5.

Daksá nem kapott jegyet, azért nem jön. Majd Delhiben találkozom vele. A város neve Syámálá-ra, azaz Kálira utal, és legrégebbi templomában Sjámalá szobra van. Ma reggel misére akartam menni. Sikerült taxit kapnom, és mintegy tíz perc késéssel be is értem az olvasmányokra. Az interneten még Oxfordban megnéztem, hogy a katolikus templom a Mall közelében van, mert a katolikus alkirály, Lord Minto építtette. A prédikáció tetszett, de mikor a kezembe vettem az énekeskönyvet, akkor láttam meg, hogy nem is katolikus templomban vagyok, hanem anglikánban. Végigültem a szertartást. Utána megkerestem a katolikus templomot, de a mise pontosan akkor lesz, amikor elnökölnöm kell a szekcióban.

Délután elsétáltunk a városba két ügyes idegenvezető fiú társaságában, akiknek az apja a Himácsal állambeli erdők felügyelője. Egyikük Simlá történetét tanulmányozta. A város az 1860-as évektől az angolok nyári fővárosa volt. Amellett, hogy a forróságot itt tényleg elkerülték, mintha Angliát akarták volna újraalkotni. Nagyon sok ház angol mintára épült. Indiától mégsem menekülhettek, hiszen egy-egy angol háztartásra vagy tíz szolga jutott, és így itt is az indiaiak maradtak többségben. A reggeli és a délutáni órákban, mikor az angolok kijöttek levegőzni, az indiaiakat kitiltották a fő utcákról. Az angolokat minden évben gyaloghintóban szállították fel ide, több mint 1100 méter magasságba, és magukkal hozták a teljes háztartásukat. Még a zongorát is elcipelték erre a néhány nyári hónapra az 1500 km-re levő Kalkuttából.

Este Jackkel elhatároztuk, hogy gyalog ereszkedünk le a szállásunkra a hegyoldalon. Mikor Rádzsvinder elmondta, hogy jaguár jár a környéken, inkább lemondtunk róla. Annak ellenére tettük ezt, hogy Rádzsvinder szerint a jaguár csak kóbor kutyákat támad meg. Mellesleg a sötét erdőben még a majmok is félelmetesek lehettek volna.

Górákpur, 2012. augusztus 8.

Tegnap este végre a vonaton találkoztam Daksával. Előtte egész nap utaztam. Az intézeti taxi lehozott Csandígarhba. A váróterem zuhanyzójában a meleg hegyi ruhából nyári viseletre váltok, és veszek néhány újságot. A hindi napilapban meglátom,

hogy Magyarország tizedik az olimpiai éremtáblázaton. Az angol nyelvű lap azon morfondíroz, hogy India a 21. század feljövő nagyhatalma, és mégis milyen gyengén szerepel az olimpián, csak két bronz és egy ezüstérme van. Mi a négy magyar arannyal olimpiai nagy hatalomnak érezhetjük magunkat.

A peronon egy narancssárga szádthuruhát viselő fehér ember szólít meg, és aztán franciául elmondja, hogy Svájcban élő horvát, és hogy Svájchoz képest mennyire biztonságos az indiai peron. (Valóban. Allison bőröndjét néhány hónapja egy svájci állomáson lopták el.) Aztán egy elsorvadt kezű koldus jön hozzá, és egyre csak pénzt kér tőle. A vonaton egy másik, öreg szádhu ül oda hozzánk. Egy idő után felmászik a felső ágyra, és kidől a vize. Én épp alatta ülök. Az utasok felháborodnak. Később az ágy másik végén dől ki a vize. Mikor rendőrök mennek végig a vonaton, az utasok szólnak nekik, hogy itt egy jegy nélküli szerzetes, erre a rendőrök a botjaikkal nagyokat ütnek az ágyára, és elkergetik.

A vonaton ülök Górákhpur fele. Most mentünk át a megáradt Taptí és Róhin folyókon. Mindkettő a közeli nepáli hegyekből folyik át Indiába. Tegnap este az indiai rádió hírszerkesztője elmondta, hogy Górákhpur környékén rosszindulatú malária-járvány van, és megtelt a kórház. Ilyen maláriában halt meg Csoma Sándor is. Nekünk is mindent meg kell majd tennünk az árvízről megsokasodott szúnyogok ellen.

A górákhpuri állomáson Rámdévdzsi érdekes találkozási pontot ad meg: A pippalfa alatt. Az a baj, hogy én nem ismerem fel kapásból, hogy milyen a pippalfa, és még az indiai Daksá sem. Keringünk az állomás előtt, és kérdezzük az embereket. Végül odaérünk a pippalfához. Már mások is várakoznak ott. Amíg álldogálunk, egy lány jön motoron, és megkérdezi, hogy ez-e a sziriuszfa. Az ott állók elmondják, hogy ez egy pippalfa, az ő fája odébb van. Ez a lány helyi volt, de a városi ember már nem ismeri a saját fáit sem. Errefele a fák hagyományosan tájékozódási pontok. Erre utal, hogy a környék falvai is gyakran fákról kapták a nevüket.

Rámdévdzsi elmondja, hogy valóban előfordul a malária, de egyáltalán nem járvány. Az a helyzet, mint a kígyókkal. Odafigyeléssel kicsi a veszély.

Górákhpur, 2012. augusztus 9.

Aztán kiderül, hogy Rámdévdzsi hétéves unokája 39 fokos lázzal beteg. Ez persze nem akadályozza meg, hogy ide-oda ne futkorásson. Tegnap este aztán Daksá is megbetegedett, és ma alig kelt fel az ágyból. Azt mondja, hogy a szokásos fejfájás jött rá, és emellett hányt. A kétnapos vonatozás kimerítette. A légkondicionált helyiségekkel váltakozó rendkívül nedves 30-35 fokos kinti levegő valóban kimerít. Nekem kutya bajom ugyan, de az utazás után tizenegy órát aludtam.

Bár Rámdévdzsi házában közelében, a bazárban is van egy fedetlen bűdös csatorna, szerencsére nem nyüzsögnek körülöttünk a szúnyogok. Bekenem magam szúnyogriasztóval, és szúnyogháló alatt alszom. Bár a szúnyoghálóm alá is beszökik egy-egy szúnyog, ez remélhetőleg több, mint elégséges védelem.

Górahpur, 2012. augusztus 12.

Az egymillió Górahpur hangulata leginkább Bihár állam fővárosát, Patnát idézi. India egyik legnépesebb államának, a hatvanmillió Uttar Pradésnek a negyedik legnagyobb városa Lakhaú, Benáresz és Allahábád után. Kevés az autó, inkább motorok, riksák és biciklik közlekednek benne. Van összesen vagy három felüljárója. A bűnözés és a korrupció miatt nem szívesen költöznek ide gyárak és nagyvállalatok.

Rámdévdzsi fia, Szónu újságíró. Elmondja, hogy a hindi lapok hetven-nyolcvanezres példányszáma errefelé mintegy tízszerese az angol lapokénak. A nagyvárosokkal szemben az indiai vidék hindi nyelvű. Ez látszik a reklámokon is. Delhi környékén minden angol. Errefelé a feliratok többsége hindi, gyakran angol fordítás nélkül. A hagyományos indiai családoktól eltérően Szónut többször is látom tanulni a gyerekekkel. A családban a tévé egyébként csak étkezés közben mehet. A gyerekek így is feltalálják magukat.

Tegnap este egy születésnapra voltunk hivatalosak. Egy idős apa ünnepelte fia, Ardzsun első születésnapját. Aki nem ismerte, nagyapának nézhetne. A több száz vendég között volt turbános szikh, külföldi, mármint én, és két géppisztolyos rendőr. Ők bizonyára valaki meghívott politikus kíséretéhez tartoztak. Mondják, hogy itt volt a polgármester is. Azt hihettem, hogy indiai lakodalomban vagyok.

Reggel Szónu a motorbiciklijén elvitt misére a közeli templomba. Kicsit össze volt zavarodva a felekezeteket illetően, és ajánlotta, hogy mehetek egy még közelebbi templomba is. De most nem volt kedvem anglikánokhoz menni. Dzsajpurtól eltérően errefelé sikeresebb volt a misszió, és most tele volt egy egészen nagy külvárosi templom. Házigazdámék felkészítettek rá, hogy a reggeli hindi misére a falvakból érkeznek a korábban tömegesen áttért bhangí érinthetetlenek, és a mise is több mint két órát tart majd. Hasonló a helyzet, mint a sántinikétani szantál missziónál. A templom mellett van egy elitiskola is. Ide járnak Rámdévdzsi unokái. Meglepetésemre azonban nem szegény falusiakat látok a templomban, hanem jól öltözött középosztálybeli indiaiakat. A mise után egy bráhmin-ksatrija-angloindiai férfival beszélgetek. Az énekek szépek, és missziós hangulat érződik a sok imán. A mise végén a pap kihirdeti, hogy nem szabad otthon Szái bábá képeket tartani, mert Isten féltékeny Isten.

Délután elmegyünk az egyik legnagyobb középkori indiai költő, Kabír sírjához az Amí folyó partján fekvő Magaharba. Mivel Kabír egyformán bírálta a hindu és a muzulmán képmutatást, ezért sírhelyét hindu templom és muszlim mauzóleum jelzi. A templom melletti kolostorban mintegy húsz fehér ruhás Kabír-követő szerzetes van. Egyikük elpanaszolja, hogy a Régészeti Felügyelet nem engedélyezi, hogy épületeket emeljenek a közelben. Szerencsére így érintetlen a több száz éves épületegyüttes és annak közvetlen környéke. A kolostorban lakik még vagy húsz szerzetesruhás gyerek is. Ők India különböző részeiről származnak, és a kolostor taníttatja őket. Van, aki angol nyelvű iskolába jár. A gyerekek azt mondják, hogy

nem várják el tőlük, hogy szerzetesek legyenek, de az egész rendszerből úgy tűnik, hogy ez a szerzetesi utánpótlás bevált módja.

5. kép. Magaharban Kabír hindu és muzulmán síremlékénél

Bécs, 2012. augusztus 17.

Mikor megmutattam a családnak az erdélyi képeket, különösen tetszett a gyerekeknek egy, a madarasi Hargitán készült sorozat. Volt egy kép, amin négy-öt gyerek egy-egy pisztráanggal a kezében pózol. Rá is kérdeztek, hogy ezek igazi halak-e, mert ők még sosem fogtak a kezükben igazi halat. Egy másik képen Miki fakígyója úgy nézett ki, mintha igazi lenne. A tizenkét éves Sisu később elmondta, hogy barátjaival arról beszélgettek, hogy India mennyire unalmas, és kalandok csak külföldön vannak. Sisunak meg sem fordult a fejében, hogy a lakásuktól húsz méterre az utcasarkon van egy halárus, és már csak érdekességből is felemelhetné bármelyik halát. De a külföldi kaland egy része éppen abból adódik, hogy hozzáképzelünk dolgokat. A hargitai fényképről az indiai gyerekek úgy hitték, hogy maguk az erdélyi fiúk fogták a halakat.

Aztán sikerült Sisunak is összehozni egy kalandot. Szóltam, hogy hozzuk el a magahari kirándulásra. Ezt aztán nagyon élvezte. Azt pedig különösen, hogy a Kabír meditációs barlangjának tartott hely egy erdő közepén volt. Bár követett a kocsink,

én állandóan javasoltam, hogy gyalog menjünk, hiszen nem kell száz-kétszáz méterért légkondicionált autóba ülni. Aztán ajánlottam a társaságnak egy kis erdei rövidítést. Rendes ösvény vezetett oda, ahova a kocsi is csak addigra ért a kerülővel, mint mi gyalog. Az indiai erdőben mindig figyelni kell a kígyókat, bár én már vagy tizenöt éve nem láttam egyet sem. A legnagyobb kaland persze az volt, hogy csak sejtettük, hogy az erdei ösvényen hova lyukadunk ki. Sisu végül nagyon meg volt elégedve.

A következő nap Kusínagarban jártunk. Buddha itt fejezte be földi életét, és ezért ez a buddhizmus négy szent helyének egyike. Bár a buddhizmus első századaitól kezdve fontos zarándokhely volt, a buddhizmus Indiából való eltűnése után ez a hely is feledésbe merült, és csak a 19. század végén fedezték fel újra a régészek. Emellett Kusínagar az egyik legnagyobb hindi író, Agjéj, eredeti, hangzatos nevén Szaccsidánand Híránand Vátszjában születésének színhelye. A 20. század elején az ásatásokat az indiai régész, Nitjánand Sásztrí vezette, és fia, Agjéj itt született egy sátorban. A kusínagari kirándulás számunkra szintén fontos mozgatója volt, hogy innét három-négy kilométerre van Rámdévdzsi faluja is.

Csakúgy, mint a magahari út esetében, itt is a Górákhpurból való kijutás vette el időnk nagy részét. Utána viszont kétsávos úton haladtunk egészen Kusínagarig. Ezeket az utakat csak két-három éve fejezték be. Bár minden közlekedik rajtuk a biciklitől az autóriksáig, a rövidtávú falusi forgalmat általában kerítés zárja ki.

Mivel Sisunak tanulnia kell délután, és mert már sokszor járt Rámdévdzsi falujában, ő nem jött velünk. Rámdévdzsi, Szónú, Daksá és jómagam ültünk a kicsi kocsiban. Bár Daksá a legkisebb termetű közülünk, mégis neki kellett előre ülnie, mert nem illik, hogy két idegen férfi mellett legyen. Amikor megérkezünk, Szónú újságíró barátja vár, és csatlakozik hozzá még valaki.

A feltárt ősi helyek a régészeti felügyelőség kezelésében vannak. Vöröstéglás kolostorok és más közösségi helyek alapjait tárták fel. Nagyon sok a kétszer-két méternél is kisebb szoba. Én azt gondolnám, hogy ezek voltak a szerzetesek cellái, de valaki azt mondja, hogy ezek meditációs szobák voltak. A romokra ugyan tilos felmenni, de a helyi gyerekek sárga virágokat szednek róluk, és azt árulják a zarándokoknak, akik azt a Buddha-szobor előtt teszik le. A központi helyen van csak két restaurált épület, egy nagy csarnok, benne egy hatméteres fekvő Buddhával, és egy megnyújtott magasságú, eredetileg félgömböszerű ereklyetartó földhalom, szaknyelven sztúpa.

A buddhisták Buddha távozását a földi életből nem halálnak, hanem a nirvánának, kialvásnak, sőt inkább parinirvánának, teljes kialvásnak mondják. A fekvő Buddha szobrok ezt a parinirvánát jelképezik. Az itteni nagy parinirvána-szobor mintegy másfélezer éves. A régészek találtak rá darabokban, és a buddhisták arannyal vonták be. A kiábrándító modern építmények 1956-ban, Buddha születésének két és félezredik évfordulóján készültek.²

² Az ezen ünnepekre meghívott tíz külföldi nem buddhista személy egyike Baktay Ervin volt. (Frazer-Imregh Monika megjegyzése.)

6. kép. Ősi kolostor romjai, modern Buddha-templom és munkások Kusinagarban.

Mivel Buddhát Visnu-avatáraként a hinduk is tisztelik, jó néhány indiai turistát is lehet itt látni. A látogatók nagy többségét azonban fehérruhás srilankái zarándokcsoport tette ki. Jórész egyszerű, szegényesen öltözött idős asszonyok. Mivel a buddhizmus itt alakult ki, India a buddhista zarándoklatok célországa. Már a legősibb buddhista szövegekben, a páli kánonban is négy fontos zarándokhelyről van szó, és ebből Buddha születési helye, a ma Nepálban fekvő Lumbini kivételével mindegyik Indiában van. A zarándokok általában csoportban jönnek: Delhibe repülővel, onét busszal tovább, és végigjárják a négy szent helyet.

A sztúpa tövében egy csoport szerzetes a szent szövegekből recitál páliul egy idősebb szerzetes vezetésével, más szerzetesek pedig a zarándokok rendelkezésére állnak, és beszélgetnek velük. Mivel a vallás nagy területen, különböző népek között terjedt el, ezért a szerzetesek között is összevegyül a fekete bőrű srilankai a vágott szemű koreáival.

Én szeretném az óriási múzeumot is megnézni, de mikor odaérünk, kiderül, hogy keddenként zárva van. Újságíró kíséromnek ez nem jelent problémát. Néhány telefonhívás, és kinyitják nekünk. Egy múzeumszolga teremről teremre haladva kapcsolgatja előttünk a villanyt és a ventilátort. A múzeum gazdag szoborgyűjteménnyel rendelkezik: a legrégebbi darabok több, mint kétezer évesek. Sok a hindu szobor is, a legtöbb szobor azonban csak töredék: fej vagy test.

Ezután a hamvasztási sztúpa maradványait nézzük meg. Rámdévdzsi elmeséli, hogy az 1956-os restaurálás előtt fák és bokrok borították a sztúpát, és élt itt egy

szerzetes, akinek komoly vágásos sebhelyek borították a karjait. Azt mondták róla, hogy akárhányszor megmarta egy kígyó, vágással gyógyította. Ezt a sztúpát nem restaurálták, hanem megtisztították, és így egy téglaborította hatalmas földhalom-má vált. Rajtunk kívül csak egy magányos japán látogatója van a helynek. Mikor néhány percre leülök a sok járkálás közepette, akkor tudok csak belegondolni, hogy ez az a hely, ahol a valaha is a földön élt egyik legnagyobb és legnagyobb hatású ember meghalt, és hogy ez az a vidék, amit utoljára látott. Bár Buddha alakja megfoghatatlan, és még életének dátumairól is csak különböző teóriákból tudunk, mégis a tanítás, amit a legkorábbi könyvekben leírnak, az emberi létezés mélységeit felfedő, ám egyben gyakorlatias embernek mutatja be.

A sztúpa megtekintése után elbúcsúzunk a helyi újságíróktól. Ekkor jut eszembe, hogy az egész látogatás alatt elhanyagoltam őket, és alig beszéltem velük. Búcsúzáskor ezért még külön odalépek hozzájuk, és megköszönöm, hogy elkísértek, és ezzel nemcsak turistának, hanem egy kicsit ide tartozónak érezhettem magamat. Egyikük elmondja, hogy cikket ír a látogatásomról, és írjam le neki a pontos adataimat. Mondom, hogy minden szükséges fent van az interneten. A másnapi újságok valóban fényképes híradást közölnek kusínagari látogatásomról, óriási tévedésekkel és a számba adott általános mondatokkal.

A kocsiban hazafelé Rámdévdzsi Agjéj magánéletéről, és az ő Agjéjvel való kapcsolatáról beszél. Bár földiek, csak nagyon későn ismerkedtek meg. Rámdévdzsi már harminc fölött járt, és addigra Agjéj már közölte két írását is. Agjéj gyermekkorát három-négy vagy annál is több helyen, régészeti feltárások közelében töltötte. Felnőve magánéletében, és állásaiban is vándorolt. Szeretett Kusínagarba is visszatérni, és más félreeső helyeken is gyakran járt, mert ott tudott írni. Egyik legnagyobb regényét a Himalájában, egy szállodába elvonultan egy hét alatt írta meg. A személyzetnek parancsba adta, hogy hangtalanul hozzák be a megadott időben az ételt, és kis idő múlva ugyanolyan hangtalanul vigyék el a tálakat és a teáscsészét, akár volt bennük valami, akár nem. Ha valahol felismerték, azonnal továbbállt. A hozzá közelálló emberektől elvárta, hogy találják ki az akaratát. Én két regényét olvastam. A hindi irodalom egyik legnagyobb alkotásának tartott önéletrajzi regényében, *Sékhar életében* a terroristává váló Sékhar régész apjához való viszonyát szinte kezdettől fogva a meg nem értés és az elhidegülés jellemzi. Rámdévdzsi szerint ez csak írói fogás, a valóságban jobb lehetett az apjával való kapcsolata. Erre utal, hogy később előadásorozatot nevezett el róla. Nemrég Rámdévdzsi is megírta az Agjéjről szóló személyes visszaemlékezését, mint azt sokan tették a hindi irodalom nagyjai közül.

Egyszer összehasonlították egymás írói stílusát. Rámdévdzsi, mint egyetemen tanító, családos ember nem tudott elvonulni a világtól, és inkább megpróbált minden szabad percet írásra fordítani.

Utolsó napomra meggyógyulnak a család betegei, még a lázas nagymama is élénkebb. Kora délután szállunk fel a vonatra. Az állomáson hatalmas eső fogad. Az autóból sikerül még egy fedett autóbehajtó alatt szárazon kiszállunk, de az ömlő

esőben pillanatok alatt beszakadnak a tetőcsatornák a peronokon, és hömpölygő víz borítja el azok egyes részeit. Valahogy beverekedjük magunkat a vonatba, de az eső miatt a fülledt levegőben kell üldögeznünk. Nem lehet ablakot nyitni, mert beverne az eső. Aztán a vagon teteje is csepegni kezd. Szerencsére ez nem olyan komoly. A fülkénkben elvileg hat ember ülhetne, de tízen szorongunk. Érdekes módon rajtunk kívül mindegyik ide szóló jeggyel bíró utas hozott magával egy-egy két potyautast is.

Egész délután vonatozunk, néha zuhog, néha alábbhagy az eső. Az út már ismerősnek tűnik. Az első állomás Magahar, aztán Basztí, Rámcsand Sukla szülőhelye, majd este Lakhnaú.

Nekem fél ötkor kell majd leszállnom a vonatról, úgyhogy elalváskor elbúcsúozok Daksától, és beállítom az ébresztőmet negyed ötre. A potyautasok egyike a fekvőhelyem végében ül. Szólok neki, hogy az ágrái erődnél leszállok majd hajnalban, és akkor elfekhet a helyemen. A kocsiba beverő szélről rosszul alszom, és a bőröndömmel barikádozom el magamat. Félálomban érzem, hogy egy nagy folyó fölött megyünk át. Biztosan a Gangesz vagy a Jamuná lehetett, és talán Kánpur környékén vagyunk. A lábamnál ülő utas ébreszt, hogy itt az Ágrái Erőd állomás. Még csak négy óra van, de le kell szállnom. Sikerül korai vonatot találnom Delhibe, így enyém az egész utolsó nap.

A repülőúton hazafelé első osztályra tettek, mert tele volt a másodosztály. Minden menetrend szerint megy, és reggel tíz előtt már Bukarestben vagyok. Magyar útlevéllal utazom, de románul köszönök. A román határőr így köszönt „Bine ați venit”, s mikor látja, hogy nem fogom fel egyből, megismétli angolul is: „Welcome”, Isten hozta.